

НАЗАР ЭШОНҚУЛ

# УРУШ ОДАМЛАРИ

ҚИССА

## УРУШ ОДАМЛАРИ

«...Мен катта бўлсам милтиқ сотиб  
оламан.»

«Милтиқни нима қиласан?..»

«Отамни отаман!!!»

### I

Қирқ тўртинчи йил декабрининг бошларида, қорахат келганидан роса бир йилдан сўнг, ёғин-сочинли кунларнинг бирида терсоталик Нормат полвон бир оёғидан айрилиб урушдан қайтди. Урушдан мажруҳ бўлиб қайтиш одатдаги воқеа бўлиб қолганлиги учун ҳеч ким унинг майиб бўлиб қайтганлигига ажабланмади. Сўнгги уч йил ичида урушга соппа-соғ кетиб, бирон мучасидан айрилиб қайтиш ҳодисаси тез-тез содир бўлиб турарди. Уруш бошланган йилиёқ юқори Тераклидан уста Пирназар қўлидан ажралиб қайтганди. Икки йил олдин эса Қўрғонности қишлоғидан Мулла Турди кўзидан айрилиб қайтди. Шу йилнинг бошида Янгибой ҳисобчи қишлоққа филдиракли аравада кириб келди. Унинг қуллар уруғидан бўлган хотини икки-уч ой сочини юлиб юрди-ю, кейин кўникиб қолди. Бироқ, ёз бошларида отланиб Қамашига тушиб кетди, бир ҳафталардан кейин эски юк машинасида қайтиб келиб, эрини қаёққадир олиб жўнади.

Ўн кунлардан сўнг бир ўзи якка қайтди. Одамлар унинг эрини Қаршидаги ногиронлар уйига ташлаб келганини билишди. Янгибойнинг соқов укаси ёзнинг охирида янгасини ўласи қилиб савалади. Қўшнилари эртаси чошгоҳ маҳали уни оғзи-бурнидан қон келиб беҳуш ётган ҳолда оғилхонадан топиб олишди. Терсоталикларга Янгибой ҳисобчига қараганда Нормат полвоннинг майиблиги арзимас бўлиб туюлди. Унинг фақат бир оёғи, шунда ҳам тўпиқнинг усти кесиб олинган ва ўрнига ясама оёқ ўрнатилган эди. Шу сабабли чўлоқланиб бўлса ҳам у бемалол юра оларди.

Эртасига қишлоқ чеккасидаги катта айвонли пахса

уйда кичкина тўй бўлди. Қари бўлса ҳам анчагина семиз эчки сўйилди. Қайноқ шўрванинг хиди Терс-отага ёндош Олма ва Супа қишлоқларигача таралиб турди.

Нормат полвонни кўриш учун келган қишлоқдошлари ўзлари тасаввур қилган норғул, барваста, умрида олишиб кўрмаган, лекин суяги йирик бўлгани учун «полвон», деб ном олган, қишлоқнинг олд чавандозларидан бири, қоматидан куч ёғилиб турган, ўттиздан энди ошган ўктам Нормат полвонни эмас, озиб, мушаклари шалвираб, бўйин томирларида ажинлар пайдо бўлиб, яра излари қолган, ҳали дориларнинг бадбўй хиди кетмаган, кўринишидан эликни берса бўладиган, сочлари оқара бошлаган, ўзлари эшитган урушнинг тирик гувоҳини кўрдилар. Қишлоқдошлари унинг юзидаги заҳилликка, куйган қулоқларининг орти олакула бўлиб қолган бўйинларига ва тез-тез сарак-сарак қилиб, силкиниб турадиган бошига ҳеч кўника олмадилар.

Йиғилганлар беш-олтита қари қартангдан ва оналари қошида ёки ҳовлида ўйин бошлаб юборган болалардан ташқари аксарияти аёллар ва кампирлар эди.

Жойни аввал печкали хонанинг ўнг тарафидаги катта, кенг совуқ хонага солишганди. Аммо кампирлар келиб, жойни иссиққина печкали ётоқ уйга ўтказишди.

— Шусиз ҳам Норматбойнинг меҳмонхонаси борлигини биламиз. Бу ерда ҳеч ким бегона эмас. Бизга шуниси маъқул. Бесаришта, тўзиб ётган уйда ўтирма-сак, ўтиргандай бўлмаймиз, — дейишди улар.

Печкали хона ҳам кенг эди, тўрда тахмонга кирчир ва қуроқли кўрпачалар, турли рангга бўялган ҳосилот пўстақлар, ҳар хил гуллар чизилган наматлар, қўлда тўқилган гиламлар йиғиб қўйилганди. Хонанинг шифти баланд, лойсувоқ деворларнинг икки томонига қуш, кийик, бир тувак бодомгулни ўртага қўйиб, бир-бирига тикилиб турган йиғит ва қизнинг сурати, қўзилар ўтлаб юрган тоғ этагининг ҳамда кўклам кунларининг тасвири солинган иккита узун сўзана осилган эди. Кашталар тагидан иккита қизил гулли яшил рўмол илинган, рўмоллар кўп вақт турганидан деворнинг нусхи уриб, рангсизланиб қолганди. Сўзанага қараган одам уни тиккан қиз чевар бўлганини ва бу кашталарда

ўша чеварнинг қизлик орзу-умидлари барқ уриб турганини, булар келинлик сарполари эканини сезар, бу кашталарда балоғат орзуларини кўриб, беихтиёр энтикиб кўярди.

Одатдагидай урушдан қайтганларга қилинадиган ҳурмат маъносида тўрда Нормат ясама оёғини соғ оёғи устига қўйиб, учта лўлаболишларга суяниб ўтирар, унинг икки томонида ёнбошлаган ёки деворга суяниб олган чоллар Норматни шунчаки гапга солиб ўтиришарди. Печка атрофида эса кампирлар ўнг томонда ўтирган чоллар томон энгашганча қизгин сўхбатга берилган эдилар; гоҳида чоллар шумлик қилиб, секин чимчилаб олса, улар ўшшайиб қолган, ажин босган юзларига уялган тусини беришганча тилларида «ҳе, ўл, қариб суюлмай, соқолинг остида қолгур», деб тишсиз оғизларини очиб ҳиҳилар, ўзлари эса чолга яқинроқ сурилиб ўтирар, хотинлар ҳам гўё бу ерга бир-бири билан чуғурлашиш учун келишгандай эди: гоҳ ажабланганини, гоҳ хурсанд бўлганини, гоҳ қайғуришаётганини билдириш учун юзларини буриштириб, қошларини ёзиб, ёқаларини ушлаб, яна қўйиб юборишиб, лабларининг бир четидан «чўлп» этиб товуш чиқариб, ҳайратланган бўлишар, ҳамишагидек кимларнидир ғийбат қилишга киришиб кетишган эди. Таш-қарида қозон-товоқнинг даранг-дурунги, болаларнинг «Бўлмайди, бўлмайди, қайтадан», деб чувиллашаётгани ва аёл кшининг: «Ҳа, жувонмарг тўқол, укангди ўйнатмай эрларингминан ўйнапсанми?» — деган шан-ғи овози орасида Шариф чавандознинг нимадир буюрган ёки кимнидир, афтидан, болани: «Ҳап, сеними, отангнинг илигига... Шундай қилаберсанг қизимди бермай қўяман», деган бир оз хирқироқ, қувноқ овози келар, гўё ҳамма бу ерга нима учун келганини бир лаҳзадаёқ унутишгандай ёки унутишга ҳаракат қилишаётгандай туюлар эди. Нормат эса қишлоқдошларининг юзларига сўзсиз, жим тикилиб қўяр, нимадандир изтироб ёки хижолат чекаётгандай эди. Ҳамманинг олдида чўзилиб ётишни эп кўрмай, ўрнидан туриб ўтиришга ҳаракат қилар, бироқ ясама оёғи халақит берар, у яна аввалгидай чўзилиб олар, икки кундан бери келиб-кетаётганларнинг, қишлоқдошларининг юзидаги ачиниш ва ҳамдардлик ифодаларини кўриб, оёғини кесишаётганда бошланган камситилгандек туйғу уни яна гирдобига

олмоқда, ичкарига кириб-чиқиб турган, кечаси билан унинг кўкрагига уриб, оҳ-воҳ қилиб, йиғлаб чиққан, ҳозир ҳам сулувлигини йўқотмаган хотинини жим кузатар, ундан тўрт йиллик айрилиқ асоратини ахтарар, лекин неғадир излаётганини илғамаётгандек, бу асорат унга сабаби номаълум бўлган бегоналик ва тундлик билан қоплангандек туюлар эди.

Норматга ҳамма нарсдан ҳам хотинининг ана шу тундлиги ёқмаётган эди.

— Ичкарига кириб олишинглар, ичкарига! — деб бақирди ташқаридан Шариф чавандоз қувноқ овозда. — Бепадарлар, силарга айтяпман. Нормат боваларингга кўрсатиб олишинглар, қани, юринглар...

У ичкарига ўн-ўн бир ёшлардаги иккита болани етаклаб кирди. Болаларнинг бири йўл-йўл эски беқасам чопон, барратери қулоқчин, иккинчиси қора сатин чопон, афтидан, отасиники бўлса керак, кўкиш, катта аскарый телпак кийиб олган, иккаласи ҳам пишнашар, беўхшов ўтирган Норматга ҳадик билан қараб туришар эди.

— Полвон боваси, буларга дуо беринг, олишмоқчи, сизнинг қўлингизди олмоқчи, — деди Шариф чавандоз Норматга қараб, болаларни ўртага, дастурхон етмаган жойга итариб. — Дастурхонни қайириб туришлар... дастурхонни! Нега тимирскиланасиз, сизга айтяпман, Зубай бойбича, қайтариб туриш, ҳеч нарса қимайди... Катта полвонлар бовасига олишишни кўрсатсин...

Нормат полвон ҳамиша болаларни олиштириш билан бошланадиган, энди неғадир ўзига жуда узоқ хотира бўлиб туюлаётган тўйларни эслаб, жилмайиб кўйди.

Болалар ҳам ҳадиксираб, четдаги одамларга қараб олишди-да, бегона кўрмагач, бир-бирига худди жўжа-хўрозлардай хурпайиб, кичик даврани айлана бошлашди.

— Қани, хаҳ!.. — деди Норматнинг олдида ўтирган Келдиёр сўпи. Аскарый қулоқчин кийган бола унинг ўғли эди. — Берган тузимни ҳалолламасанг, бугун кеча энангди ўзим олиб ётаман...

Ўтирганлар унинг гапига қийқириб кулиб кўйдилар.

— Оввв! — қувлик билан ҳайратланган бўлди боя

Шариф чавандоз «Зубай бойбича» деб чақирган, буғдойранг, ўттиз бешлардаги аёл. — Энангди отанг бир кеча қўйнида олиб ётса, кейин энанг қўйнига ёпишиб, чиқмай қолади. Отангнинг қўйнида желими бор...

Қулоқчин кийган бола отасининг гапидан дадилланиб, Зубай бойбичага ўқрайиб кўйди-да, ҳужумга ўтди, беқасам чопонлининг белидан қучоқлаб олиб, орқага итарди. Беқасам чопонли дафъатан ҳужумдан ўзини тутолмай орқасига ўтириб қолди. Сўпининг ўғли унинг устига ўзини ташлади. Шариф чавандоз ажрим қилди. Иккаласи яна давра айлана бошлади.

— Ҳа, уккагар ёҳиё-е! — деди ёнбошлаб мудраб ўтирган, ўртада олиш бошланиши билан сергақланган Мулла Саттор. У эликлардан ошиб қолган бўлишига қарамай, анча норғул эди. Бу йил икки эчки, уч қоп оқ ун бериб, Тиниқ кампирнинг ўн беш яшар етим қизига уйлангач, яна яшариб кетганди. — Нукул фирромлик қилади-е, тирранчасидан тортиб каттасигача...

У нима учун бундай деганини ҳамма тушунди. Беқасам чопонли бола унга аскарый телпаклидандан кўра яқинроқ эди.

Беқасам чопонли қайта ҳужумда ўзини анча тутиб олди, қип-қизариб, аскарый телпаклининг ҳамма чилларини оппа-осон қайтариб турди. Аскарый телпакли кучи етмаслигига ишонгач, хийлага ўтди; беқасамлининг ёқасидан ушлаб, қорнига оёқ тираб, ошириб юборди. Бироқ, беқасамли яна елкаси билан йиқилди.

— Бўлди, — деди Келдиёр сўпи. — Катта полвондики шунча бўлади-да, шуйтиб йиқитганам катта гап.

— Бас-э, — деди Мулла Саттор унга зарда билан, — олиш кўрганмисиз?! Дустаман, қимаса полвонма?..

Шариф чавандоз ҳам унинг гапини маъқуллаб, болаларни қайтадан олиштирди. Аскарый телпакли хийласи ўтмагач, хўрлиги келиб, кўзларини қисиб, йиғламсираб, беқасам чопонлини ўнг томондан қучоқлаб олди. Беқасам чопонлига худди шу керак эди. У аскарый телпаклининг чап кўлини икки кўлаб қисиб, ёнлама чил берди. Аскарый телпакли ошиб кетди-ю, орқаси билан тушди.

— Ҳалол! — бақирди юборди Шариф чавандоз. Буни йиқитиш дейди-да! Уккагарди ули, чоржетимей, дустаман қилди-я!.. Ҳой, Хайруллобой! — ташқарига

бўй чўзиб чақирди. — Полвондинг жилигини опкелинг...

Беқасам чопонли тушиб кетган телпагини олиб, бошига кийди-да, атрофга голибона назар ташлаб, кетишни ҳам, кетмаслигини ҳам билмай туриб қолди. Аскаринг телпакли эса отасининг олдига ўтиб, хўрлиги келганидан пиқ-пиқ этиб йиғлаб юборди.

— Энангдан айридинг, — деди унинг баттар аламини келтириш учун Зубай бойбича.

Бола йиғили кўзи билан унга чўчинқираб тикилиб турди-да, бирдан Зубай бойбичани чапанилаб сўкиб берди. Унинг сўкишидан Зубай бойбича кулимсираб, тилини тишлади, қўлини қайчи қилиб:

— Ҳозир... кесиб оламан, отанг тўй қиламан, деб қийналиб юрмайди, — деб пўписалади.

Бола лип этиб, отасининг орқасидан ташқарига чиқиб кетди, айвонга боргач, эшиқдан бўйинини чўзиб, онасидан ўрганган лақабни айтди:

— Зубай...Зубай маймоқ — масхара қилиб тилини чиқарди. Зубай ўрнидан таҳдидли кўтарилаб, унинг дўпир-дўпир қочиб кетгани эшитилди.

— Шу ёҳиёнинг боласи ҳам жуда жиртаки бўлади-да, — деб тўнғиллади Мулла Саттор.

— Нормат бовангди олдига ўтир, — деди беқасам чопонлига Шариф чавандоз. — Боваси, энди унга қўлингизди беринг. Чоржетимдинг обрўйини энди шулар ҳамоя қилсин...

Бола Норматга бегонасираб қаради-да, бироқ голиб бўлгани учун ҳамма жойда суюкли эканини англаб, Норматнинг олдига бориб ўтирди.

— Кимди улисан? — деди Нормат ҳам боланинг олишидан ва ўзига таниш одатлардан завқланиб, болага меҳр билан жилмайган кўйи тикилиб.

— Эшонқулдинг, — деди Мулла Саттор боланинг ўрнига. — Қонида бор-да полвонлик...

Нормат ўзи билан тенг амакиваччаси, барваста гавдали Эшонқулни эслади. У урушга бошидаёқ кетган, шундан бери ҳеч қандай хабар йўқ эди.

Нормат боланинг кифтига уриб қўйди:

— Бундан ҳали зўр полвон чиқади...

— Масилдинг кунига шу яраб ётибди-да, — деди Шариф чавандоз. — Охбўта бобо, энангни менга бер деса, эшагининг думидан ўт қўйиб юборибди...

Ўтирганлар боланинг бу ботирлигини маъқуллаб кулиб қўйишди.

Бола ўзи ҳақида гапиришаётганидан, гапиришганда ҳам мақташаётганидан эриб кетди.

— Менинг отамди урушда кўрмадингизми? — сўради бола ҳам эркаланиб.

Нормат унинг содалигидан кулиб бош чайқади. Сўнг боланинг кўнглини нимадир деб кўтаргиси келди:

— Отанг келади, мана мени айтди дейсан, шу баҳорда келади, — деди худди ўзи ҳам қайтишига ишонгандек жиддий оҳангда.

Болага катта илик теккач, бу мукофотни бошқаларга кўрсатиб, мақтаниш учун у югуриб ташқарига чиқиб кетди.

Болалар курашидан сўнг суҳбат жонланиб қолди. Кимдир ўглини мақтади. Кимдир болаларнинг касали кўпайганини гапирди.

— Ҳов, Зубай бойбича, — деди Мулла Саттор гавдасини болишдан кўтариб, оғзидаги носни гиламни қаёйриб туфлар экан. Ўринбойдан хат-хабар борми?

— Ҳа, тоға, келди, аввали кун келди, — деди Зубай ўзини ҳам эслайдиган топилганидан хурсанд бўлиб. — Келди. Зовут-пабрикада ишлаётганмиш...

— Ўҳў, шундай катта ишга кўтарилиб кетибдими?! — ростакамига ҳайратланиб сўради қишлоқ подачиси Ражаб чўпон.

— Ҳа, ака, чин, — деди Зубай. — Ўзи шундай ёзибди, кичкина Шарипдинг ули ўқиб берди.

— Ўзи бўладиган бола эди-да, — гапга аралашди чўнқайиб ётиб, Келдиёр сўпининг етти яшар қизига бошидаги битларни тердираётган Қудурат кампир. — Нуқул ўрисчалаб сўкарди. Ўрис мироблар минан ҳам қишлоқда пақат шу гаплаша оларди. Ҳатто бир марта начайликнинг ўзи елкасига қоқиб, «луччи узбекски говори, чем руски, деб мақтаганини» ўз кўзим билан кўрганман...

— Бу нима дегани экан? — сўради Мулла Саттор, кампирнинг ғалати талаффузда айтган гапларига туншунмай.

— Бу, сен русчани ўзбекчадан яхши биларкансан дегани, — деди донолик билан Келдиёр сўпи.

— А... — деди яна мулла, бош чайқаб. — Унда зовут-пабрикада ишласа ишлайдиган экан-да...

Вой... қора бостур... — бирдан Қудурат кампир вай вайлаб, битини тераётган қизни чимчилаб олди, бошини қирт-қирт қашиди. — Ҳа, тўқалсақ, чочимди юлиб олдинг-ку! Ҳалигача чоч кўришди билмайсан, сени ким ҳам оларди бу ҳолингда. Эринг уриб ўлдиради-ку..

Нормат уларнинг гапига завқи келиб, жилмайиб кўйди. Унга бу соддалик ва самимийликларнинг ҳаммаси таниш, ҳам ҳузурли эди. У шу тўпори гапларни соғинган, тўрт йил дунё кезиб, хилма-хил одамларни кўриб, ҳеч қаерда она қишлоғидагидай гурунгу гаштакларни кўрмаган, эшитмаган эди. Унинг бу гаплардан юраги орзиқиб кетаётганди.

— Ҳой, Келдиёр ака! — ташқаридан Турсун гуж-гужнинг овози келди. — Улингизни тиясизми, йўқма, улимди энангди... деб сўкибди... Ҳе, отангнинг ҳалиги... жойига нашватир... қани, кел... Шу гапинг учун сени иштонимдинг ичига соп қўяман... кейин кўрасан томошани...

Ташқарида кимдир қувган, кимдир қочган товуш эшитилди.

— Хайруллабой, ушлаб келинг, оғзига носимди тупурай.

Яна Турсун гуж-гужнинг шанғи товуши эшитилди: — Энангди дейди-я... олдин Шарип бовангдан рухсат ол...

— Бунча сасимасанг!.. — ташқаридан тўйга ҳам баковуллик, ҳам кайвонилик қилиб юрган Бийди момонинг заҳарли товуши эшитилди. Эрталабдан бери келинларга иш, юмуш буюравериб, танбеҳ беравериб чарчаган, шекилли, товуши жуда ҳорғин чиқди ва гапириб бўлиб охирида уфлаб кўйди. — Боланг тенгига-ям шундай дейсанми, уятсиз. Сизларда ўзи бет деган нарса қолмабди.

— Аммам заҳарлигини қўймади-қўймади-да, — деди ғижингандек Зубай бойбича паст товушда. — Бундай ёйилиб гаплашиб ҳам бўлмайди, шаппа оғзига уради одамнинг.

— Қалинингнинг ярмини тўласа, майли, мен розиман. — Ҳотирган жойида чийиллади Шариф чавандоз, Бийди момонинг гапига парво ҳам қилмай хотинига.

Норматнинг юрагига ёқимли бир ҳис ёприлиб кира бошлади. У ҳозир ўзини унутиб, яна ўз ташвишлари,

гапларига берилиб кетган қишлоқдошларини кўриб, ўзида уруш жароҳатини энгишга қудрат сизди, қалби янги, умидбахш туйғуларга тўлди.

У изма-из келиб-кетиб турган қишлоқдош ва қариндошларини кўрганда ҳам, тушдан кейин бошқа қишлоқлардан у танийдиган одамлар келганда ҳам ана шу туйғуни ҳис қилди. Номига бошланган тўй бирдан хурсандчилик, урушдан олдингидек хуш-хурсандчилик тусини олганди. Кампирларнинг ҳам сўлиб қолган тириш юзларидаги шўх ва қувноқ боқувчи кўзлари худди сўлиган отқулоқ баргига тушган икки томчи шудринг каби ялтирай бошлаганди.

— Тўй тўйга ўхшасин-да! — деди эрталабдан бери печка олдида иссиққа елкаларини тоблаб, чолларнинг гапига қулоқ солиб ўтирган Бўстон момо қайдандир ёриқ чилдирма топтириб келиб, тарақ-туруқ қилиб, шўх-шўх чалиб, мискину шўх оҳангда кўшиқ бошлаб юборди:

*Шафтолининг тағига  
Шамоллаган қайнонам.  
Кўп хотиннинг ичига  
Жомоннаган қайнонам*

Эркаклар унга нашға қилиб, қийқириб кўйдилар. Чилдирманинг мақомига силкиниб, ўртага Норби кампир тушди. Желатини отиб юборди-да, қўлларини қуш ёзиш қилиб ўйнай кетди. Унинг ўйинига завқи келган эркаклар яна қийқиришиб кулишди. Келдиёр сўпи шу йил шаҳарга тушиб ўрганиб келган ҳуштагини чалди: «Оҳ-ҳа-ҳа-ҳай, хушшт». Норби кампир оёқларини энгил кўтариб, чўзиқ товушда лапар бошлади:

*Оҳ, оғажон, оғажон,  
Тутни букиб ўтдингиз.  
Менинг ҳам журагимди  
Тутгай тўкиб ўтдингиз...*

Бир неча келинчак деразадан бош суқиб қаради. Эшик ва айвон болаларга тўлиб кетди. Улар нимжонгина, ҳозир тўкилиб тушаман деб турган кампирнинг қушдай энгил ўйинидан қиқирлаб кула бошладилар. Тезда хотин-халажлар айвонга чиқиб, даврани катта олишди-да, қизларни ўйинга тортишди. Норби кам-



**- Lituz.com**

**Elektron kitoblar**

**To'liq qismini Shu tugmani  
bosish orqali sotib oling!**